

Zulfiya SAFAROVA,
Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: zulfiya.uz

O'zFinPI dotsenti X. Tojiyeva taqrizi asosida

ONA HAQIDAGI O'ZBEK XALQ MAQOLLARINING MA'NO XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ona obrazi har qanday asar tarkibida uchraydi. Jumladan, o'zbek xalq maqollari tarkibida ham buni ko'ramiz. Maqolada eng buyuk zot - ona obraziga maqollar timsolida to'xtalib o'tilgan va ularning ma'no - mohiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Maqol, so'z, ona, tarbiya, farzand, hurmat.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАЧЕНИЯ УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЙ О МАТЕРИ

Аннотация

Образ матери можно встретить в любом произведении. В частности, мы видим это в узбекских народных пословицах. В статье рассмотрен образ самой великой породы – матери в форме пословиц и раскрыт их смысл - сущность.

Ключевые слова: Пословица, слово, мать, воспитание, ребенок, уважение.

CHARACTERISTICS OF MEANING OF UZBEK PROVERBS ABOUT MOTHER

Annotation

The image of a mother is found in the composition of any work. In particular, we can see this in the composition of Uzbek proverbs. The article touches on the image of the greatest hero – mother in the image of proverbs and explains their meaning and essence.

Key words: Proverb, word, mother, upbringing, child, respect.

Kirish. Maqol - xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli janr. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuy-g'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Har bir tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafak-kurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrluk hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamosoli bir oynasidir [1].

Maqol xalq hayotiy tajribalari xulosasini ifodalovchi hikmatli fikrlar majmuasidir. Maqol arabcha qavlun - gapirmoq, aytmoq so'zidan olingan bo'lib, aytib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Maqol og'zaki ijodimizda qo'llaniladigan eng kichik janrlardan biri hisoblanadi [2]. Folklorshunoslikda kichik janrlarni paremiya deb atash ham qabul qilingan. Maqollar hajm jihatdan qisqa bo'lsada, ularda fikr va mazmun keng qamrovli bo'ladi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yuq. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga meros qilib qoldiradilar. Xalq maqollari tarixi o'nlab asrlar bilan o'lchanadi. O'rxun - Enasoy bitiklarida "Oriq va semiz (birov) tezigidan bilsa, birov oriq va semiz buqani ajrata olmaydi". "Yupqa qalin bo'lsa tor - mor qiladigan bahodir emish, Ingichka yo'g'on bo'lsa, uzadigan bahodir emish" kabi maqollarni eslatuvchi parchalarni o'qiymiz. Maqol janrining o'rganilish tarixi Mahmud Koshg'ariyga borib taqaladi. O'zining ("Devonu lug'ati turk" asarida 400 ga yaqin maqol va matallar o'rin olgan, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida keltirilgan maqollarning bir qanchasi hozir, ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi. Masalan: MaqolKoshg'ariy asarida "Kishi olasi ichtin, yilqi olasi tashtin"; "Odam olasi ichida, mol olasi tashida" kabi.

Bundan tashqari so'z mulkining sultoni Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning ijodida ham maqollarga alohida e'tibor berilganligini ko'rishimiz mumkin.

Maqollar xalqimiz hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli so'z bo'lgani uchun undan keng foydalaniladi. Xalqning ijtimoiy, tarixiy, madaniy, maishiy, hayotiy tajribasi umumlashgan holda beriladi. Milliy til tarkibida qoplashgan holda namoyon bo'lgani uchun

maqol tarkibidagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirib, o'zgartirib bo'lmaydi va buning iloji ham yo'q.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Filologiya fanlari doktori B.M.Jo'rayeva O'z ilmiy tadqiqotlarida o'zbek xalq maqollari intralingvistik birliklar yordamida shakllangan 6 ta guruhga ajratgan. a) iboralar asosida shakllangan maqollar: sanamay sakkiz demaslik - sanamay sakkiz dema. b) Fol'klor janrlari asosida shakllangan maqollar: d) e'tiqodiy tushunchalar asosida shakllangan maqollar, f) xalq umidlari asosida shakllangan maqollar, s) xalq o'yinlari asosida shakllangan maqollar e) hadislar asosida shakllangan maqollar [3]. Yuqorida keltirib o'tilgan yo'nalishlar xalq maqollarining shakllanish jarayonlarimazmun - mohiyatidan kelib chiqib guruhlariga ajratilgan. Xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning shakllanishi va rivojlanishining bir bo'laki tarjima asar hisoblanadi. Bu haqida V.G.Beliniskiy "Bir xalqning adabiy asarlarini boshqa xalqning tiliga tarjima qilish, ularning o'zaro yaqinlashishlariga, bir - birlariga g'oya almashishlariga asos bo'ladi, ana shunda yangi adabiy asar kelib chiqadi va aqliy siljish ro'y beradi", demak tarjima asarlar madaniy aloqalardan tashqari, turli millat vakillarini orasida do'stlik aloqalarini ham rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Tahlil va natijalar. O'zbek xalq maqollarida ona obrazi orqali xalqning ushbu tabarruk zotga munosabati ifodalanadi. Misollar orqali ular badiiy tahlil qilinsa, quyida keltirilgan maqolda bir onaning butun bir yurtga tengligi, yurt kabi, vatan kabi o'z farzandlarini quchog'ida asrab-avaylab o'stirishi kabi ma'nolar yashiringan: Ona yurtning - oltin beshiging. Ushbu ikki so'z, "ona yurt" tushunchasi, orqali mamlakatning mehrli onaga qiyosi ko'rinadi. Xo'sh, nega aynan ona vatanga qiyos qilinadi? Yuqoridagi savolga esa shunday javob aytish mumkin: Ona - farzandi tug'ilgan kundan umrining so'nggiga qadar unga beminna mehr beruvchi zotdir. Aynan shu jihatdan vatan kabi bag'rikengligi bilan unga qiyoslanadi.

Bu maqol orqali ifoda etilgan ma'no quyidagicha: Ona - eng avvalo, farzandiga ustoz, tarbiyachi. Ilk tug'ilgandayoq farzandining ehtiyojini o'z tanasidagi ko'krak suti bilan qondiradi. Ertalabgacha beshikda yotgan bolasiga allalar aytib uning kamoloti uchun tilaklar tilaydi, joynamozlar ustida eng ko'p farzandi uchun duoga qo'l ochib unga tole so'raydi. O'zbek oilalarida ota ko'proq oilaning moliyaviy tomonini yaxshilashga

uringani sababdan farzand tarbiyasi ko'proq onaning zimmasiga tushadi.

Yuqorida aytilgan maqol mazmuni ham shunga ishora qiladi. Bu uning bir tomoni bo'lsa, ikkinchi tomoni quyidagicha: "Qon bilan kirgan jon bilan chiqadi", -xalq orasida shunday maqol bor. Ona suti bilan singgagan tarbiya har qanday berilgan tariyadan ko'ra yaxshiroq va a'loroqdir. Ayol – oilada barchaga o'rnak hisoblanadi. U ilk bor bolasiga allalar aytgandayoq uning jon qulog'iga mehr bilan qorishilgan tarbiya uchqunlarini sochadi.

Ota bo'lmay – ota qadrini bilmas,

Ona bo'lmay – ona qadrini.

Aytilishi kerak bo'lgan yana bir masala borki, bu farzandlarning ota-onasi va oilasiga hurmat-e'tibori, ularni qadrlashidir. Ona o'ttiz ikki suyak sindirib bolasini dunyoga keltiradi, tarbiyalaydi, o'z xohish-istaklaridan kechib bo'lsa-da, farzandning istaklarini ijobat qilish uchun yuguradi. Bor umrini farzandiga, oilasiga bag'ishlaydi. Uning bu ta'riflarini davom ettirishga bu qalam kuchi ojizlik qiladi. Ayolga, onaga ta'rif yozishni boshlagan bir ijodkorga butun bir umr kamlik qiladi.

"Jannat onalar oyog'i ostidadir", -deyilgan. Shuning uchun uning poyini qancha tavof etsa, shuncha kam. Ularning qadrini bilish uchun, albatta, ona bo'lish shart emas. Shunchaki, ona uchun yaxshi farzand oqil va iymonli o'g'il-qiz bo'lib ulg'aysa, unga mehr va sevgisini izhor qilsa, bas. Bolaning qo'li shilinsa, onaning ko'ngli shilinadi. Ona – hamisha farzandim deb yonib yashovchi farishta. O'z jonidan bir parchani yulib farzandiga baxsh etarkan, uni Allohning buyuk ne'mati deb biladi. Jonimning parchasi – bolamning tanasi dard ko'rmasin deya barcha dardlarga o'zni duchor qiluvchi, o'g'il yoki qizi biroz og'risa ham, atrofida girdikapalak bo'lib, kasaldan ko'ra ko'proq bezovta bo'lguvchidir. Bolasining tanasi og'riganini u his qilsa, uning butun qalbi bolam deya qaqshaydi. Chunki bir parcha etligidan tarbiyalagan, umrining mazmuniga aylantirgan farzandi o'z jonidan-da aziz. Fikrni quyidagi maqol ifodasida isbotlash mumkin:

Ona allasi dunyoni tebratadi.

Har qanday insonning qalb ochgichi onasi, hali zabon chiqarmaganda ham tushunib allalab chiqqan mehridaryosidir. Bolasi beshikda yig'laganda ko'krak suti bilan ovutuvchi, bolalikda tizzasi qonab uning oldiga borganida kulchalar, shirinliklar bilan uni yupatuvchi ona emasmidi?! Jahli chiqqanda, asabiy yoki xafa holatlarda ham uning tizzasiga bosh qo'yib taskin topmaydimi?! Boshini qadoq qo'llari bilan silaganda barcha g'amlarni unutadi inson. Uning bag'riga bosh qo'yandagina o'zini yana yosh boladek erkin his qila oladi.

Ona obrazi deyarli barcha asarlar tarkibida, jumladan, folklor asarlarida ham yorqin ifoda etiladi. Maqollarda ona obraziga e'tabor qaratilsa, shu mavzuda yozilgan maqollar ancha ko'p va ularda onalarning xarakter xususiyatlari, jamiyatdagi va oiladagi o'rni, vazifasi kabilar keng yoritilgan [5].

Onalar haqida maqollar tarkibini o'rganar ekanmiz, ularda ko'proq moddiylikdan ko'ra ma'naviy ehtiyoj muhimroq ekanini ta'kidlash joiz. «Ona - olam faxridir». «Onaning allasi dunyoni tebratar» maqollarida ham shu ma'no anglashiladi.

Ona bilan bola - gul bilan lola.

Bolali ona donga to'ymas, bolali g'oz donga.

Bolaning qo'li shilinsa, onaning ko'ngli shilinadi.

Ona - daraxt, bola - meva.

Onali yetim - gul yetim, Otali yetim - shum yetim.

Ona - mehribon, ota - g'amg'uzor

kabi maqollarda ona obrazi bola obrazi bilan chambarchas bog'liq holda ifodalangan va bola hayotidagi onaning o'rni tasvirlangan.

«Onaning ko'ngli bolada, bolaning ko'ngli dalada» kabi maqollarda ona har doim bolasini qo'msash, sog'inish tuyg'ulari bilan yashashi aniq, raso ochib bera olgan.

Umuman, ona haqidagi xalq maqollarda hurmat, e'zozlash, sog'inch ma'nolari yetakchilik qiladi. Xullas, ona haqidagi xalq maqollari qaysi mavzu, hayotning qaysi sohasi bilan bog'lanmasin, fikr yuritilmasin, tanlangan muammolar, ijtimoiy

munosabatlar atroflicha o'rganiladi. Maqollar uchun mazmun va shaklning dialektik birligi, ko'p hollarda qofiyadoshlik, ba'zan ko'pma'nolilik, majoziy ma'nolarga boylik kabi xususiyatlar xarakterli [6].

Otasini og'ritgan El ichida xor bo'lar,

Onasini og'ritgan Parcha nonga zor bo'lar.

Maqollar o'z va ko'chma ma'nolarga ega bo'lishi bilan diqqatga sazovordir.

Onangni quyosh bilsang, otangni oy bil,

Erka tutsa onasi, taltayadi bolasi.

Ona qilsa zo'rlikni, bola tortar xo'rlikni

Onaga o'xshab qiz tug'ilmas,

Otaga o'xshab - o'g'il.

Onali kelin - qarqara, Onasiz kelin - tasqara

Onasi qimizak yesa, Qizining tishi qamashar

kabi maqollar bilan tanishanimizda ko'chma ma'no yashiringanini his qilamiz. Xalqimiz xalq og'zaki ijodida munosib o'rin olgan ushbu maqolni ko'chma ma'noda tushunmasak, qanday maqsad nazarda tutilgani va asl ma'nosini tushunmay qolishimiz mumkin.

Otasi tentakning birisi - tentak, Onasi tentakning barisi - tentak.

Otasini so'rasang - Ahmadi forig', Onasini so'rasang - tovonni yoriq.

Semiz qo'zining go'shti yaxshi, Oqil onaning - qizi.

Charxni buzgan - parrasi, Qizni buzgan - onasi.

Erka tutsa onasi, Taltayadi bolasi.

To'g'ri tutsa onasi, Yurtga ega bolasi.

Eshigi yomonning uyiga borma,

Onasi yomonning qizini olma. Terakka qarab, tol o'sar.

Onaga qarab, qiz o'sar.

Qiz bersang, otasiga qarab ber,

Qiz olsang, onasiga qarab ol.

Qizni onasi tiysin, O'g'ilni - otasi.

Bola - loy, ona - kulol.

Ona suti bilan kirmagan

Tana suti bilan kirmas.

Onadan ko'rgan to'n bichar,

Otdan ko'rgan o'q yo'nar.

Ushbu turkum maqollarda onani farzand tarbiyasidagi, odob-axloqiga javobgarligidagi o'rni tula-tukis ochib berilgan va o'zbek xalqi madaniyatida ota ona farzand tarbiyasidagi hissiy maqollar orqali yetkazilgan. Maqollar tahlili shuni ko'rsatadiki, ayniqsa onalar qiz farzand tarbiyasiga alohida mas'ul sifatida berib o'tilgan. Birinchidan, onalar o'ta mas'uliyatli shaxslar. Ular bola tarbiyasida juda muhim rol o'ynaydi, bolaning kelajakda yaxshi yoki yomon bo'lishi onaga bog'liq. Ona jamiyat farovonligi uchun ham javobgardir. Jamiyatning kelajagi ko'p jihatdan onaning ta'limoti natijasidir. Har bir oilaning tinch-totuv, barqaror, xotirjam bo'lishi, farzandlarining sog'lom va barkamol bo'lishi, oilada sog'lom muhit, sog'lom turmush tarzining mavjudligi har jihatdan bir inson zimmasiga tushadi.

O'zbek maqollarida onaga hurmat va itoat muhimligi ko'pincha ta'kidlanadi. Masalan, "O'z onasini hurmat qilmaganni hech kimni hurmat qilmaydi" kabilar o'zbekcha maqollarda buni yaqol misolini uchratishimiz mumkin. Hikmatlar ota-onalarning farzandlarining hayotini shakllantirishda muhim rol o'ynashini e'tirof etadi. Masalan, Ona nasihati bu – oltin zanjirdir kabi maqoli buni yorqin isbotidir.

Xulosa. Ona obrazi deyarli barcha asarlar tarkibida, jumladan, folklor asarlarida ham yorqin ifoda etiladi. Maqollarda ona obraziga e'tabor qaratilsa, shu mavzuda yozilgan maqollar ancha ko'p va ularda onalarning xarakter xususiyatlari, jamiyatdagi va oiladagi o'rni, vazifasi kabilar keng yoritilgan. Umuman olganda, o'zbek maqollarning lingvistik-madaniy tahliliga doir fikrlari bu ixcham hikmat ifodalarning boyligi va murakkabligini ko'rsatadi. Maqollarni o'rganish orqali biz insoniy qadriyatlar, madaniy istiqbollari va tilning ma'noni etkazish va bilimlarni uzatish kuchi haqida qimmatli tushunchalarga ega bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. "O'zbek xalq og'zaki ijodi", O. Safarov. Toshkent, 2010 "Musiq" nashriyoti.
2. "O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi". T. Mirzayev, O. Safarov, D. O'rayeva. T. 2008.
3. "Folklorshunoslikka kirish". M. Jo'rayev, J. Eshonqulov, T., 2017.

4. Shermamatova S. Karimova D. "XX asr o'zbek yozuvchilari ijodida ona obrazi" maqola.
5. <https://maqollar.uz/>
6. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/2019-12-17-06-07-1>